

ЭЖИШКИЛЕР

Санар МААДЫ

ТЫВА ТАНКИСТЕР

Бай-Тайганын Тээли ортокмушколын башкылары Марина Санча, Сайлык Монгуш ажылчы бар чорда, чуратка тирттырген.

Чаштарын хөйиңден эгелен кижизиндеп эгелерин олар билерлер. Башкыларыннын уран аргаларын канчап белди алдыр Сайлык Монгуш бодол чоран. Методика деп сен оюн бажинда синигип калган. Ону ажылгаар, урттар-биле ажылдаарыңа чик, таарымчалыг.

Марина Санча шеверин кеттиген, школага чедип келир. Урттар буну долган, амыр-медип айтырып тудураарлар. Анык башкы урт буртузун кичизегени салмакар. Баштай ол урттарын караштыр кеттигин алгачкы кичизегей салдыр. Оон өөреникчилериде тыва тоннарыг урттар база бар. Бурум тываларын үлөргөндү, төлөтпез аажымчаларына чанчтыгары база чугула айтырым. Оон ол башкы чуугалайдыр:

СОЦИАЛ-ПЕДАГОГТАР СЕМИНАРЫ

Кызылдын тос дугаардыг ортокмушколаинда республикаини социал педагогтарыни семинары эркен Арагаж хандыкшывай, кадыкчагай чурттарыни айтырыгылар анад чуугалажып юрген. Башкыларын бо өөредилгени сентябрь 27-ге чедир уламчылай. Талдыда Мекселин ортокмушколаини эгелелерге арта-дуржулузын база барын өөренип көргөшө.

ОХЕМЧИК ОНДАР. КЕЛИР УЕЖЕ САГЫШ САЛГАН

Чая-Хөл районда «Найрал» совхозта бодуну ажилчыни бердинген малчылар-ла хөй. Оларга Уй-нук-оол Тулушовой, Биче-оолду хамарыштырып болур. Уйнуку-оол Тулушожиче Терезинде снген шөлүгө ужуражы берям. Ол боду Шанчинды М 2 хойжу бригаданыга хамаржыр. Бо черден үлөткө кирген снгенин сөөртүп турар кизи болду.

АВАМАЙНЫ САЛГАП ААР МЕН

Авамайны Людмила Хирдиг-ооловна Базыр-оол дээр. Ол хөй чылдарда өөр кожунунун Сагы суурда уаасток эмилтегизин санитарказан ажилда чораш. Ол уенин дуржулууда авазим муракчы ажилчин диртин шагнадым-мактадып келгени урулары билер бис.

Бистин өг-булеван хөй урутутуг өг-булелерин бирэти. Урут-дары бисти авазим дээш шынып кийаан. авазим кайды-да ажилда ажилдайда дика кызым кижги. Аваастын холу шөвөр — аргыттар, даарынар. Биске кижин чылгы уктары, хол-хаптарын, бөрттөрин чараш

Республика эмилтегерини, маркологтар, психологтар, эмчилери лекцияларын номчан. Анаа Тыва Республикаини Президентинин чөүлөкчи Людмила Салчаковна Эрданьева киярыл, чүве чуугалаан. Чаш уруттарын хөй эгелелер кижизиндеп илэргелек кутулалыкын дугайында илаа чууганы чоруткан.

Оон кыштаа Шанчинды Доора-Шат деп черинде Тур-лаан өй шаанда селтеп, он аажым тонна еджек бөлуп алган. Кыштаанда бодунун хол-биле кезип алганы 6 тонна снгенин чедиргеш, сарбаттал алган.

— Бо совхозтун малчыларнарга үлөп турар снгени дир. Алды тонна чедсе бээр боор. Хар чажыме чедир снген, саян белкээр ужурутуп мен, Кыштын соогу кончут. Ынчанга амыч чылгы уелерин ажиллаас болза хоржок 300 төрүрү холбут мен. Оларынмын бүрүн хур кыштагладыр, алдынган хурагытарын онча-менди доруктары мээп хулаагем — деп, малчын туттасар.

Бистин арааста ажилчи-ниге бердинген малчыларын барыга кизи өөрүвөс арга чок.

(Бистин көрп.)

доошуп бээр, хөй чүве чуугалаан, аас кырынга мактан-мактан кааш. өрөксөөлөткөн-инда бербес, ол-ла хөвээр бажы-биле баарлар.

Иди-кел өртүнчү улуну билбес кижилер од улут улус эгеле болгай. Шаг-уенин берсеаниге дүүшүр арыну-нуртун болаа-даа кандыг боор. Аваасты од дугайын чүгел бодунун шигинде болаан аватар од боор, чүве-даа илэ-тавал, од кизи чымчалды-мылдар-дайда деп холмудан олур-берте, биске чүдөн арык бекте апар. Аваастын көр-гөзүн өс-аур.

Бодум хумуда авамын кыш-ажылы дика үлөдөр, авамынны шевер бодунун салтап алып дээш кызып турар мен.

Анажел БАЗЫР-ООЛ. Кая-Хем кожуну, Сарыг-Сеп суур.

Документалдыг тоожу

(Уланчымы, Эгези № № 180, 181, 182 «Шыда»). Владимир биле Вера келир үдөгө ажил, амыдыралыннын дугайын бо-ла сумеленин бөрлөр. Шойду бодунун бодалын каалайынды черде чагырбас. Оон күст-соруу-даа улуг турган. Намга кырып алыр, оон соонда фронт-туу эштери Тыргык, Нурзат шыкш Кызылдын партия школаын дооар. Ынчанга Эжымде эгелен социалистик чартылгага киржин, чаа ор-ганизаттанган Калинин ат-тыг колхозтун ажилын ушта-баптан-даа болгай-ла.

Ийн хонган, чедип кели-лер деп бижик келди. Мен ол чарыкка турар боор мен. Райкомга ужуражым бээр бис. Сасыпкович — дээн.

Улуг Ленинни партизынга кирип алган, оон дайын-чымы болур күст-соруу-ка алыскан анык эрге од хуи-нерин эрттир алыр бер-ге-ле болган. Сасыпковичке кирбесе чүве чок. «Нам ке-жигути алаарыма менэ канып даалга бээр ярга, күсседип шыгалтар мен бе-эртем-билгын арай-ла хоомай болду яйна» дээш оон-даа эске бодалдар дүүредип турган.

Болшакан хун келген. Өөрүшүгө бурткен фронт-чу ам партиянын дайынчыны болур дээш район төвү Ша-гаан-Арыкче тутуспун. Рай-ком бажынмын чанында молдк адагаштарда доора дүүрар кылган баглаашка болдун баглаан, мындан хайныккан сеткилин оожук-туруп, яткен хенин эде-хе-ре тырып, идинни кончу-

Че, эгелээрлер, эштер. Аппараттын ажилдакым анык кизи мурунда чыган папкаларын бирээзин ашаш, документтерин та-ныштырып эгелээр. — Эш Шойдунын билди-ришкени.

Улуг-Хем районун Эжымде Калинин аттыг колхоз ажилдагы артелин чанында партия эге организаци-насы Шойдун Владимир Сасыпковичтен

БИЛДИРИШКИН

Бо бидириникини кирип дээнин болза: мен Ленин, Сталинин Улуг болшык партизынын хураалынын хураалы дээним.

Улуг болшык партизынга кирип алган, оон бедик алды арыг кадалаарын, партиянын шигиттерине чагырт болган кежигуи дадырып өй-шаанда төлээр, Совет куртуенин, болшык партизын хөвө дээш, коммунизм хөвө дээш бар күжүнү гарам чокка киринерин хураалын тур мен.

Мэн бо күстемин боттадырар боор деп улуг-биле дэендим.

24.Х.50 чыл. Шойдун В. С.

— Ам эш Шойдуңуң эп-кетенин допмулай таанышты-рыптай, ажилдап чораш черлери:

«1935-1937 чылда Би-Хемини Өөк сумузунда сыйын ажилдагы гөксөтүн ажилчы-ны, 1937-1938 чылдарда Кы-зылда Сан министрствозунун ажилчыны, 1938-39 чыл-дарда совет Тыва гранстын чөлаачы курсантызы, 1939-40 чылдарда Сан министрствозунун чөлаачыны, 1940-42 чыл-да Араттын Революту Шонгине анад дайынчы, 1942-43 чылдар база катан Сан министрствозунга чо-таачылган. 1943-46 чылдарда Украинанын ийги фронтуну, танкист, 1946-47 чылдарда Би-Хемини Өөк сумузунга

зундан дилиндек шөкөн уштуп келди. Уктап алган бродиктерин кылдытты чүл-гөн. Костюмда каданан «1941-1945 чылдарда Герма-нияны тилээни дээш, «Бу-далештин хостааны дээш» деп медальдар дүүш аштан каан болганында чаа чүве деп чайнаар болган. «Райком секретары» деп бижип каан эредин улус манар черинде кижилер ар-бын болган. Шойдун олар-нын-биле хол тутуңу менде-лешкен, барык шугузу та-нымы кижилер болган. Ста-лин аттыг колхозтун даргазы Олдурек Тулушовой Калбак-кыс, ол-ла колхозтун кол-хозчуу Тулуш Шокар-оол-ович Хандыгаа, Киров ат-тыг колхозтун даргазы Ан-дросов дээрн база Калинин аттыг колхозта савакчи Ва-сильев Данырын. Оон кады олурган өөр райком секре-тарыны өөзүлүчө урук-сууркат киргеш, арыш-шы-рай өөрүшү-манайлыг үнү күзү турган. «Кажан меня алаар болду» деп, Шойдун четтикпей манал олурган.

Хамиктын сөөлүндө кори-дорда чааскаан арткай. Анык уруг өрөлдөн бажы-лаан: «Эш Шойдун, силерин чалап тур» дээш. Делгем өрөөлөк кирип келгеш, эжи-ке тура дүүш, олурган дар-галар-биле менделешкен. «Олурда, эш Шойду!» деп райком секретары Хомушу Аракча бажым көдүрбөй чугалаан. Бүрө кежигуи-нерин араында сарыг погон-нарыг орус кизи Шойду-че кара салбайн кайган ор-ганин ол эскере берген.

Че, эгелээрлер, эштер. Аппараттын ажилдакым анык кизи мурунда чыган папкаларын бирээзин ашаш, документтерин та-ныштырып эгелээр. — Эш Шойдунын билди-ришкени.

Улуг-Хем районун Эжымде Калинин аттыг колхоз ажилдагы артелин чанында партия эге организаци-насы Шойдун Владимир Сасыпковичтен

элат ажил-агылыг чораш, 1947-48 чылдарда Кызылда сядгы школаын дооскан, оон соонда бир чылда Чыргала-нды суурга санахчылаан. 1949 чылдан бээр, Эжымде са-дыкжылап ажилдап турар.

«Аныктагы бо-дур эштер. Допчу-намдыр болган реко-мендациялар бар. Шугу-зунда эр салдыган — дээш, инструктор Шойдуңун до-кументтерин кектеп папканы секретарынын мурунга са-лып берген.

Бүрө кежигуи-неринин ай-тырыглары төктү-ле ай-тангай болган. Намдар-төгү каттапары Доошту туурга, демги сарыг погоннарыг ки-

жи — районда аймыл чок черинд манайлыгы Голдыше дээрн киче көргөш, айтыр-гай: — Силерини шигиттерип чо-раан азы бай чамгуурутү төрелиер бар ийке бе? — Бай чамгуурутү чо-раан кижик чок, дарга — деп, Шой-дун доран харылаан, бичи-ни доктааш кылган: «Безен сөстөн» кижилер араында дайын болур бар кижик бар чүве — деп каан.

Дайынларын Шаралаан дээр ийке бе? — дээш, на-чалык чырым чыргайткай. Олурганарын үнү чадип, харым манаш, шимөөн чок барган.

Ийе, Чогул каныг и-зылыг буруудаттырып тура-рын мынага чедир билбес мен. Буруудаттырып турар болганда, каак, нам база билип турар деп болаар мен. Мээң орта уруг-ла дей-кештир чок кышаш — хам-кашканын богу билбей бар-ган. Айтымга шала ши-рини харылаан Владимир боду соонда билген.

Айтырылгар база катан немежин-ле турар апарган. Эп сөөлүндө саналдар эге-лөө. Бир дугаарында на-чалык туруп келген:

— Мен бодарымга, эш Шойдуңуңу партизынга хура-алыгыңа кирип алырым амы-дында адагалашаа эки боор. Чылдаганан эштер, бүрө кежигуи-нери амыды чаа болган чугалаан билеп тур ийнаан — деп бо-ла. Вла-димир сактырга Уман уунга балыгаттарыда дег, хө-нертен карагылаш дээш...

Дайын шөлүгө оон тазар-ышканы дүмбөй болган кударангыг сеткип бо уаада, каш чыл өрткенде — 1950 чылда катангай ол болган.

Шойдун дашкаар үнөни баглаашка чедсе кыштай берген. Жеке тыргар кыш-дыр баглап каан дайын шө-лө каагыткан, эзеринге олур-упкан, ийнай болган. Ха-йыракан дайын эзеринге э-де чердини келгени эс-кербес. Алдынын сарыкче кымчы-биле улдаттарга, оозу хөйле-ле күдүүнү шыр-банган. Телсегерге, чүгө-дө бээр мыдыг болган. Ам топтан көөөгө, дош өрү туңган аттын дүмүчү дар-банан эзеринги аажок апарга, «чүгө-ле манса кыл-мкытарым ол боор, ады-гүзүгү хөкүгү буруудат зөөс» деп болатан.

Оон соонда неделя бекин четпезине, районун аймыл чок чорук черинин органы, оон начальниги Голдыше Шойдуңун мойнуңиче, шы-нап-ла, хыл чег, аргамыч кияр хаан алган чүве дег, амыратлашап туруп берген. Дармы-ларый Шагаан-Арыкче туруп дээрин ба-йысаага туруп берген.

«Шарапангыг келек-биле кады үлгөлдүн турар хөвөни органнзастан биржау-националици бөлүүсөрдө кызырын кирип алдылар, оларын аг-фамилчаларын чугалаар бе» деп айтыр-гыдан байысаага эгелээр.

Дайын болур Шапаан дайын укугт кизи дээрин Шойдун эки билер. Тыва Арат Республига үезинде ол ялды ара байы берген. Уй-гучылы чок, сөс-омакчыл Шаралаан Эжым мыңаар,

«Уш-ле хонган чедип кээр мен, Ууук-Аксын көрүп олур. Уш-ле хонук эрте бээр. Уүлөден барган дээр сен. Алды хонган чедип кээр мен, Алаак-Аксын харап олур. Алды хонук ажа бээр. Азалардан өлгөн дээр сен. Вера күжүргезинде аажок муңгарар, шаңга кияр, шан төндүр илган-сиктаар тур-ган. Соонда-соонда кадымы-га кире берген.

Бир хун Шойдуңу бадмы-ра барган соонда, Веранин бажынгыга мындагы-ла эки танызы каалы чедип кел-ген. Шай кууш, стөлке ча-лаарга, оу-даа тоовайн,

«Уш-ле хонган чедип кээр мен, Ууук-Аксын көрүп олур. Уш-ле хонук эрте бээр. Уүлөден барган дээр сен. Алды хонган чедип кээр мен, Алаак-Аксын харап олур. Алды хонук ажа бээр. Азалардан өлгөн дээр сен. Вера күжүргезинде аажок муңгарар, шаңга кияр, шан төндүр илган-сиктаар тур-ган. Соонда-соонда кадымы-га кире берген.

Бир хун Шойдуңу бадмы-ра барган соонда, Веранин бажынгыга мындагы-ла эки танызы каалы чедип кел-ген. Шай кууш, стөлке ча-лаарга, оу-даа тоовайн,

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

«Уш-ле хонган чедип кээр мен, Ууук-Аксын көрүп олур. Уш-ле хонук эрте бээр. Уүлөден барган дээр сен. Алды хонган чедип кээр мен, Алаак-Аксын харап олур. Алды хонук ажа бээр. Азалардан өлгөн дээр сен. Вера күжүргезинде аажок муңгарар, шаңга кияр, шан төндүр илган-сиктаар тур-ган. Соонда-соонда кадымы-га кире берген.

Бир хун Шойдуңу бадмы-ра барган соонда, Веранин бажынгыга мындагы-ла эки танызы каалы чедип кел-ген. Шай кууш, стөлке ча-лаарга, оу-даа тоовайн,

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

«Уш-ле хонган чедип кээр мен, Ууук-Аксын көрүп олур. Уш-ле хонук эрте бээр. Уүлөден барган дээр сен. Алды хонган чедип кээр мен, Алаак-Аксын харап олур. Алды хонук ажа бээр. Азалардан өлгөн дээр сен. Вера күжүргезинде аажок муңгарар, шаңга кияр, шан төндүр илган-сиктаар тур-ган. Соонда-соонда кадымы-га кире берген.

Бир хун Шойдуңу бадмы-ра барган соонда, Веранин бажынгыга мындагы-ла эки танызы каалы чедип кел-ген. Шай кууш, стөлке ча-лаарга, оу-даа тоовайн,

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Эжым чону Алды-Тулуп кыштаам. Эжым чону Алды-Тулуп

Аныяктар

айтырып тур

«ДЕРСУ-УЗАЛАНЫ» МАНААШ..

Бастың тыва чоңун төгүтүүдө утундурба кылдыр артык, мооңада сонгоор артар ужурутүтүлдөр дөйт. Бычылдаа-да бис оңу та үнөпөл бөлбөксөнн иныды бис, та өжөгөр сатымыздык кызыдарымс иныды — хөйдө солун чүдүлери барык-да ынтышайн эрттирп алыр бис, Чижек кылдыр чоокта чаа, азы тодаргайлаарга, сентябрь 15-те артык бир юбилейн кырип көрөйн.

Шак ол кыску хун Россияны болгаш Тыва Республиканын ужурун артык Максим Моп-гүдүзүнө Музук 80 хар-лаан, Кижки кужур чангыс ба, тап туртурган чүө болгонда, ол байыралам (ийе, ында каянд-даа көрсөткүчк) бу-гу чоңа чөдирер ужурутү турган, Че харын, барык шүптү массалык информация тесектери ол дугайында бижидилер. Ол дөшт чөтүр-дөвтс. Чүгө дөшт. оларын дуздык-биле артызыннан кыргамык солун амдыралты, ажал-жики-биле катан таны-лаар аргалык болдуус.

Ажык-биле чугаалаарга, М. М. Музуктуң юбилейн аныак эштеринс-биле кадык дыка манан турдуус. Сентябрь айда Ты-ваньн (оода «Найы-ралга») кинотеатрларына хоочун артызыннан кырк-келе бөлө тырттырган кино-лары бүгү чоңа катар күз-гүзөр боор деп илесеп турган бис, Манаш хай улус биске кышкар дөзүнөгө бүзүрөл бер, Бычылдаа-да «Тыва кино-катышкышыкы» (кинопро-кат чөри) ынаар кызынтей кылбайн барганы хомудангы. Оон орнуңа хан-иниң эртык-биле болган АКШ киноларын улаштыр-улаштыр көргүзүп турган берген. Ын-чанга сөвгү үдө кыно-атрлар барбастадык, кыно-нуус калды. Эрги-даа болза артык ыныкшал, шычык о-рок дугайында совет кинолар-нын катал көргүссө?

Бис кыноус бачы тур-уус, «Дерсу-Узала» кино-арзынары үчүн. Бичи улус хай чүвө сактыл алыр эвс, үе эртерге, барык у-турдунган. Шүтт көрүп кө-рүп эштеринс мырыпай э-дөйт. Ал ол дөштө делегей-те сургажаан кино ишкә-жыл. Биске, Тымага, о-ну сөвгү катан кыно көргүс-сөнн сатымыздык бис.

Бистер, аныяктар, ол бол-гаш өскө-даа киноларын (Музуктуң ойнааны дөзү-вис ол) дыка-ла көрүсө-дир бис. Шынал-да, киноу архивке шыгажымын дөшт ү-дүрбөз болгай. Ындаг а...

Бир эвс юбилейлер амгы үдө моода эвс болза, кадык кызыл болу, хоочун артисттер ажал-дөштө түсөл, чоңа жөдирөө Кижки бо-дуга, мыда багач чүү-даа аок ишкәш чүвө-дир.

Сергей ЮОН, Мегрен ЧОЛДАК болгаш өскө-лөрдө.

Сүмө кончуг ижи болуп, хан аксы ораган чангы шүптүзү бижес-биле кезип сымгаш, бичи чаа арт-тырын катан хан эдинин ожу-кте отчө чажа чоруй сал-гаш, бир ай үстүг муну ишкәш, сондап соок баары ишкәш откан алгаш, аны-ла хөзөксөтө алаин кө-рүп, «Ууа! Сен мын тыр-тып эвсөңдү шыгажыл сен, аа?» деп, байыргашып бо-дуп олурган. Хөзөксөтө оңу билген түрү деп, уузг улус талзылдан өскөзөр көрүп алгаш, шыва тонууздү чө-ди-билс дүмүчүн дугаина, — «Минда соодуп казы арага бар чүвө ийи, болар, дар кышкар көөр чөв ир-ги инар? — дөшт, ааг эвс эвс ашак мкш орчн козунаа тос сымгашта ушуп эвс-көшт Уузг дөрдүгүт көстүр ааңчынааан сүрүзөйл араак айтыргаш, сымгаштаан са-дымтар чө тыпайн, бирде кадыкыңа-даа, бирде боун-чө-даа чоошудалап каап олурган. — Дөштө мадынас кужураж кирер дөшт үдө бис, азы кышкар чөв ир-ги? — Диньаньчаа бе, уругла-рым? — деп, Чола ашак Сү-мө-биле аныак хөзөксөтө кылчак кылдыр көрөш, шү-гүдү жөксөңнчир. — Мал кужу-рлардыр-дөшт сөдөр, барып удугудан алтынар.

Хоочун мөгелерге сөс.

ХУУДА САНАЛЫМ

Чөөн-Хемчик районун төзү Чааана хоорайга республиканын хоочун мөгелерин аразына жар-гында октябрь 3-те болур болгай, Агаа 123 мөгөнн маалым, 40 хардан өрү кызыл спортчуларын бо-мөорейнге бирги чөпөл алган мөгетте, азы шыналдын тылыр дөшт. Ук ашты республиканын каш дакыр чемпиону, Чөөн-Хемчик район туртуг тапчы мөгө Маадыр Монгуш сактыр деп турар. Ол талы-биле чоокта чаа өркен республика Наад-мынын хуржыл болуп турда, Кызылдын «Хүреш» стадионунга хей чоң дынаан болган оңу уду өөр-шүк болгаш соңуургал-биле хүдэйн ап, алдаа утпаан дөзүн чугаажок. Оон соонда анаа турган хоочун мөгелерин аразында эвзөш эвс спортчулар анаа кыражыныч дугайында боттарынын саналарын удаа-дараа кырип турду.

Шынал-да, 40 харын ажып, назы хары дөштү берген спортчулар аразында шүдү-дөштү мөгөнн ашты-биле шынар дөзгө, бо кыжге дыка өөрү-чүт болур чорду. Кижинин сактыр-сеткили ала-чайгар-ла доктуруп, хей-азт кырип келер-дир. Кожуун чагырга-зынын даргазы М. Б. Донгактын болгаш районун хуреш федерациянын дарга-зы М. Кара-Сад оларын ты-ва хурештин барык-ла утун-дура берген хоочунларын ут-пайн, оларын хурешке катан чапал турарында дыка-ла өөрүп тур мен. Бо дөзгө республикада хуреш-культура-нын болгаш спорттуң жөт-жүдөзүнө бээ бир солун болгаш дидим бөзүм болур дөзрин бодум хуумда дем-дегеп тур мен.

Тыва ынчан область-даа, автономнуң республика-даа турла, үр үдө доктамаз ху-режи ижеш, шыналдык чө-дөрүн ап, үкүрүжөң-ла-даа, чамдыкта шүдүгү-даа чордум. «Республиканын хөй дакыр чемпионун деп бидик атты-даа алдым.

Сөвгү үдө бодал чорур-умга, мөң хурешин чораш уезирмеде 128 мөгөнн ху-режини чүгө ийн улаа эр-тени чүвө, Тыванын СССР-инн составында катышканын-да бөр 20 чыл оонга тур-раскатын 128 мөгөнн ху-режи Кызылда эртен. Агаа 128-ти салган. Ол уду мар-гындаа чөдмөңдөк белет-кеңгеңиниң ужурунда ил-деген чөдөйн ап, шүдүдүм. А Тес-Хем туртуг аныак мө-гө Кызыл-оод Сагазачы ынч хурурүлөшкөн турган. Ынчан шүдүгө мөгө бөз шынал-дык хуреш эезинде хун үрөч күткө эжик чангыга багдал каан турганын эжк сактыр-дыр мен. Ээр-чүгөң-дир, бүрүн дерин-хөрсөс-лөдүг, ал хавактыг шынар ашты бажын савал, чөри хө-лү-биле касканын, багдалы додандыр сөзөтөп, бий-гырып, кыштан турган чү-вө.

Ол уду маргындаа ре-спубликанын алдарык мөгө-лери, каш удаа шүдүлү чораш спортчулар кыришкен турган. Олардын Семис-оод Сарыглар, Комбу Донгак, —шолазы Араазай, Сергеш

тей Сарыглар, Доржу Куулар, — шолазы Шадыр, Влади-мир Крипан, Дамы Ооржак, Өмөз-оол Ооржак, Шадир-оол Куулар, Кырыс Хомуул, Айыкы Ондар, Даржаа Куу-лар, Алесей Кумак, Дунар Монгуш. Ашак-оол Ховалды, Хөймөр-оол адимкылар, Па-шын Донгак, Байыр-Белек Донгак, Додоо Куулар, Ва-лентин Куулар, Монгул-оол Биче-оод дөшт оон-даа өскө шыкар мөгелерин турку-лаанын чоң билер.

Хуреш соонда шынал ашты

1883 чылда Алдан-Маадыр-ларын тура халыкшыкы бистин төгүсүсө удуг бо-лашууну кылдыр артык. Ал кызыл-даа баалабас, ол хө-зөзү артар болгай, Оларга тураскааларын Ору-Шыла сикилпн кылганын чоң удуг соңуургал-биле көрүп турар.

Чөөн-Хемчик район чагыр-ганынын даргазы М. Б. Дон-гак мурунда «Алдан-Маа-дыр» советхотун директорун-га ажалдан тургаш, тура ха-лыкшыкын 100 чыл оонга тураскаалып, 128 мөгөнн ху-режин баштай-ла организа-дир эрттирген кижик ол бо-луу турарын демдегесөн мөн. Ынчан мен 128 мөгөнн хурешин организаатарына кырип, дузалайын турдум. Ол удуг байырдык ре-спубликанын барык бүгү район-нарында шынар мөгелер кыришкен. Түшүнүдө «Шам-быр» советхотун төдөзүн Владимир Монгуш шүдүгү, Ынчан оң чаа-ла хурешки эгелер турган үчүн чүвө, Агаа совах чыгыктың ха-раанында шилит туткан, ча-рык семизин ак-бора эвзты шыналга берген. Ынчан со-вах чыгыктын Монгуш Дегер-оод 8 мөгө артык турда, бүрүн ээр-чүгөң-дир эвзти стадионга кырип көрү-п, анаа ораң чоң керестеп турганын, дөшт манакыл-булганым кым-даа утпаан боор.

Ол үдөн эгелээш, бистин республиканын районнары, ажал-кышкар байырларды-да шүдүлгөн мөгелерин ашты.

Бодалы, сүмези

ты Советлигиң Күш-ажыл-дыр Маадыр Лопсачап Ооржак мөңө чөдип келеш, тымыскан, Шыналган ашым-ны доран мулгаш, «Хүреш» стадионуң ийн додандыр манатканын ынчан көрөң деп сактыр боор. Ол шы-наткан ашымны «соондан чорудуртуп оңс» дөшт, спорт чөриң ажалдыкылар ху-реш соонда алпарган хөзөз берган.

Барыын-Хемчикте «Хемчик, тин сылдызы» солуга чоок-та чаа «Эвзине чөтөп шы-нал ашты эвзгит чүүл үчүн. Оңу нөмөшш, шүдүлгөн мөгө ашты ол хөзөзү чөдүм. Ну анаа денеп, кады хуреш чораш эш-соруум дора-нын сактыр көзү чордум. Ын-чанган амгы үчүн шынал-дарыңа бүдү өөрү, адаар-гал-даа чоруур-дур мен.

Бистин республикага бир дугаар ашты шыналдык ху-рештин төгүзү мындык чүвө.

КЫСТЫРБАЙН ЧОРАН БОЛЗА...

Бүгү болуп турган бо-лушкунарын утпаанын бодарга, алаң-чөди харалы турган боор мен. «Контр» дөшт мыйышкынар көзү-гөз чок, харында-даа кор-жугуч турган үчүн хостур араттың олду чүгө бил-ген-биле ам бижип көрөйн.

Спортка кара чажымдан ынак болгаш кава кадык байырлал болуурд, авам-дык чада-даа болза чөдө бөр бис. Ол үдө байырла-дык кижилер ашавас-сукавас турган. Арбын-сумулардын эвксиген чөми дарталар индир кырдан чөргө хан-шоодайы-биле чажылар, күштүг, казынагы кыжлөр ужа-тошкө-даа таваржыр-ла.

Бир чайын Хөндөргөнн Бестиг-Кара аныгач айлап байырлалы болган чөргө индирден чажык эвзтерден бир чарыга, кыргыт таварышканы мен, Бичи кижч улус алаваңа үчөгөн турган чө-дөрүсө кечкенин аламга бөрүмгө, дыка амыраа Хө-мүкү авам мөңү бажымды суйбааш, «Чөстөн хурешки эвзлөргө, бөр бис» дөшт ийчан сумажык эвс, хөй-леңинге ораагаш, колдуктал алыңы.

Мөгелер содоголгаш турлар, Мөгүл чөстөйи көөрүм-

леп алгаш, ойнап октаар чо-ду, ол чөндөк эрлерин коң-чү мөгелер дээр бе? — дөштө, авам, мөң бажым-дык ишкәш, эрлериниң мыйышкы карды, Шыныда шынал мөгө Төмүр-оолдун адын адавайн, «контр» ху-дэйн дөшт Силян Ондарын хоолтурган турганы ол-ла хурешкө чөстү берген.

Күштүг мөгелер оналарын оқтап, эвзирлерден дөшт ту-дулар. Сөс мөгө артында, Хөндөргөнн Дозан Дортуу-дүгү, Хайырактан Ондар Силян, Сундуй-оол Тюлош суглар индирге сымгашган

Сактышкыны

соонда, «Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

деп, Чыраа-Кара Балчый-оол, ол хурешке та чүгө хуреш-пүн, чарлатып. Сактырмын Ондар Силяниң алгыра эр-тин халбайш, чарактары ыр-гач берген шышак болду.

Сөс мөгөнн мөгө салыкчы-лар кыгыра бердилер, Мөгө-Төмүр та хордадан, та өөрүн — девин-саман тур-да, камаараан-ла. «Бо-да» өскөскөн берил-тир» — деп, Төгүс-Дарган күдээшчө кө-зө кайган, бир холунда уу-дун диньан Чөдөр-Дортуу ту-дуп алган чөдөрү оң. Мөгө-Төмүр Шожааны оожум о-тади. Дөртчө кирген ол.

«Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

Мөгө-Бегзи — Дукаан; Ыдам-оол — Ойдулааны; Ло-дей-оол — Саган-оолду ча-лашкан; Лодей-оол чөддө; көк оол. Саган-оол дөзгө-лод шүмкар талзык-биле 64 мөгөнн эң күштүг. «Ач-мылантын арга-биле алыр эвс мөгөнн маймы кадырчы» дөшт ишкәш болган.

Дөшт мөгө артык, кым-нарыл ол? Мөгө-Төмүр, Мөгө-Бегзи, Адим-Тулуш, Ло-дей-оол, Ыдам-оол Тумаг, Мө-

«Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

«Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

«Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

«Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

«Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

«Мөгө-Төмүрүнү ху-рештен «контр» күдээш дөшт казыр» — деп, Силян алгыра бөзгө, Кымыс-Кызыл, Ара-азай-Доржу, Шожаан Лодей-лод, Хайырактан аныак мөгө Кара-Доржу суглар оңон-биле кады алгарып Кымыс-Кызыл мырышай индирче үчө манай берди.

«Төмүр-оол хурешин» деп, Бегзи-Хуурак база негеде кылды.

«Эш Төмүр-оол хурешир!»

СУБИДАЙ

каар, баштай олар удуй берилн деп, хөзөксөтө ча-зык-чагай, чарактары сым-мас эргелдиге чугаалаш. — Аныак удуека таварышас чүвө эвс-тир, хомуулаа, бодуңу көксөнн бербе. Ам дүжөр ан көксө деп маг-ла-биле чагай чүвө бар, оң болган алгаш, ам дүнеге чөдир бичи-даа болза эвс оң көрөм, дунмазы! Ын-дык-дыр аа? Мен мөгелер эвс мен, кымга-даа чүвө чугаалабас мен, сен бо мал-ды эвзүлү ээи шышак эй көрүп кужурадың бер, сөн аайың-биле эй шышак чүтүрүп турар мен. Менден халбактары болузда, аскак хөй ирай эвзү, кажаа аста-рын аждып каан чүвө, оон орнуңа дуу баскан бышак-ты дүргөн өрөмөлдөй шпал алганмың чөдүгү түр боор бөй бы, хы-хы-хы!

Сүмө хөзөксөткөнү сүмө-лөрүн чүүдүлгө көз көргөн.

Малды манарап сүрбү-шөөн кужурутү дем ала-гында хун хөрсөп орда чө-көпөр, Хырыга чөдүт амыкы чүвөлөр дөштөктөр баштарында кожабай бүткөн

ашаңгы каймык хире амыран чораш сен, оңу чугалаа.

— Мээд адымын Борaday дээр — деп, хөзөксөтө кү-дээш-биле амыран, баш-тактынын харышлаан.

— Ашаңнын кайдыг чораш-тын келер дүне сени көргөн үзүлдө көрдүңн ин билес-кирер кижч, та бактадып сакшык кирер кижч чүвө, ол сөн эр байлаыңа хам-маржыр. Амдырдыңыс бөр-будун улус бис, аш-чалла-даа кижч амыган оонаштырган өөрүшкүлериң виски чоок кижилериске хомуулаа чокка берип чоруур бис.

— Бичи болгаш чоруур бис — деп, Сүмө үзө кирген.

— Аал эвс болур боор сен, Кыдылааш кырч ирчи бербес ирч сен бе, аз?

— Оо! — Буян — деп, Сүме доңчу харышлаан, эвзэн бол-ганда эвзилгит аттарга олу-руп турда, бодалын та-йылдырлаан: — Сен төл үнер кадай-дыр сен, индыг кадай алыңа бөк болбөс, ашаан-га чүт болбас. А оолда чүү боор, оон салымыңа айгы, бир эвс огулук дайкыны үнүп көзү болза, ол хундурутү тур-төн болур.

Ол аалга Сүмөнн байлаы шычар чогул берген. Аал эвс ашак күдээшн кужуп болур-чөгүрү-биле көрүп.

ашаңгы каймык хире амыран чораш сен, оңу чугалаа.

— Мээд адымын Борaday дээр — деп, хөзөксөтө кү-дээш-биле амыран, баш-тактынын харышлаан.

— Ашаңнын кайдыг чораш-тын келер дүне сени көргөн үзүлдө көрдүңн ин билес-кирер кижч, та бактадып сакшык кирер кижч чүвө, ол сөн эр байлаыңа хам-маржыр. Амдырдыңыс бөр-будун улус бис, аш-чалла-даа кижч амыган оонаштырган өөрүшкүлериң виски чоок кижилериске хомуулаа чокка берип чоруур бис.

— Бичи болгаш чоруур бис — деп, Сүмө үзө кирген.

— Аал эвс болур боор сен, Кыдылааш кырч ирчи бербес ирч сен бе, аз?

— Оо! — Буян — деп, Сүме доңчу харышлаан, эвзэн бол-ганда эвзилгит аттарга олу-руп турда, бодалын та-йылдырлаан: — Сен төл үнер кадай-дыр сен, индыг кадай алыңа бөк болбөс, ашаан-га чүт болбас. А оолда чүү боор, оон салымыңа айгы, бир эвс огулук дайкыны үнүп көзү болза, ол хундурутү тур-төн болур.

Ол аалга Сүмөнн байлаы шычар чогул берген. Аал эвс ашак күдээшн кужуп болур-чөгүрү-биле көрүп.

ашаңгы каймык хире амыран чораш сен, оңу чугалаа.

— Мээд адымын Борaday дээр — деп, хөзөксөтө кү-дээш-биле амыран, баш-тактынын харышлаан.

— Ашаңнын кайдыг чораш-тын келер дүне сени көргөн үзүлдө көрдүңн ин билес-кирер кижч, та бактадып сакшык кирер кижч чүвө, ол сөн эр байлаыңа хам-маржыр. Амдырдыңыс бөр-будун улус бис, аш-чалла-даа кижч амыган оонаштырган өөрүшкүлериң виски чоок кижилериске хомуулаа чокка берип чоруур бис.

— Бичи болгаш чоруур бис — деп, Сүмө үзө кирген.

— Аал эвс болур боор сен, Кыдылааш кырч ирчи бербес ирч сен бе, аз?

— Оо! — Буян — деп, Сүме доңчу харышлаан, эвзэн бол-ганда эвзилгит аттарга олу-руп турда, бодалын та-йылдырлаан: — Сен төл үнер кадай-дыр сен, индыг кадай алыңа бөк болбөс, ашаан-га чүт болбас. А оолда чүү боор, оон салымыңа айгы, бир эвс огулук дайкыны үнүп көзү болза, ол хундурутү тур-төн болур.

Ол аалга Сүмөнн байлаы шычар чогул берген. Аал эвс ашак күдээшн кужуп болур-чөгүрү-биле көрүп.

ашаңгы каймык хире амыран чораш сен, оңу чугалаа.

— Мээд адымын Борaday дээр — деп, хөзөксөтө кү-дээш-биле амыран, баш-тактынын харышлаан.

— Ашаңнын кайдыг чораш-тын келер дүне сени көргөн үзүлдө көрдүңн ин билес-кирер кижч, та бактадып сакшык кирер кижч чүвө, ол сөн эр байлаыңа хам-маржыр. Амдырдыңыс бөр-будун улус бис, аш-чалла-даа кижч амыган оонаштырган өөрүшкүлериң виски чоок кижилериске хомуулаа чокка берип чоруур бис.

— Бичи болгаш чоруур бис — деп, Сүмө үзө кирген.

— Аал эвс болур боор сен, Кыдылааш кырч ирчи бербес ирч сен бе, аз?

— Оо! — Буян — деп, Сүме доңчу харышлаан, эвзэн бол-ганда эвзилгит аттарга олу-руп турда, бодалын та-йылдырлаан: — Сен төл үнер кадай-дыр сен, индыг кадай алыңа бөк болбөс, ашаан-га чүт болбас. А оолда чүү боор, оон салымыңа айгы, бир эвс огулук дайкыны үнүп көзү болза, ол хундурутү тур-төн болур.

Ол аалга Сүмөнн байлаы шычар чогул берген. Аал эвс ашак күдээшн кужуп болур-чөгүрү-биле көрүп.

ДОКМАС-СУГ

Чыккылама кончуг соокта Чылаача суу сагылдырар, Улуг-Хемче шурал аккан Уйгу чоң Доммас-Суг бар, Картыраалаан кара сугу, Каск-чараш Доммас-Сугга Хайым чоңум найыр кылган, Хамык ажиң туңше чораш, Төрөйн чөри чараш казы Көжик-чоңдуг чурттал орап Төгүлдү Доммас-Сугун Көлгөндө аргаксээр мен.

Ондар БОРАШ.

Чараалдар Вюрозу

Чагыды болур

Бдыктыг башкы Даалай-Ламаның Тымага моорлал кээп чорашына хамарышканын айтыр хөриин фото-чуруктары кылып бөзүп, дыка хөй коллекттиер, өөрдөйт чөдөрлөр, школар, ашкыниң нинтислери, хууда өб-булелер дилет турар.

Тыва Республиканың амы-дыралында бо улап төгүлүг болуушунда хамарышканын фото-чуруктары чыгып алыр хуурааң коллекттиер, хууда улуз «ШЫ» солунын редакциянын ижи калдыр-ла — 39 өрзөгө көлөш, тө-дөвирин дугурап ап, «Ты-ва социалыкмын — 363305 агар савче өртөн шөдүлери-нин бижки алырын дына-дып тур.

МЕМОРИАЛ (ТУРАСКААЛ) НИИТИЛЕДИНИ КЕЖИ-ГУННЕРИН БАЗА ООҢ АЖЫЛЫН ДЕККИП ТУРАП УЛУСТУ БО ЧЫЛДЫҢ, ОКТАБРЬ 3-ТЕ ЭРТИҢИ-ЛИН ИО ШАКТА КЫЗЫЛ-ДЫҢ КУЛЬТУРА ТӨВУҢГӨ (ЭРТИ ИЧӨ, ШЕТИНКИНА-КРАВЧЕНКО, 46) БОЛУР НИИТИ ХУРАЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

НИИТИЛЕДИН БАШТААР ЧӨРИ.

ТЫВА РЕПУБЛИКАНЫН ИШТИНИ ХЕРЕКЕТ МИ-НИСТЕРСТВОЗУНУН АЖЫ-ЛАТЯН КИДИЗИНГЕ да-рындада мергеладан кижк-лөр айырааң иретинна ту-дур: сантехник, эвкетиер, 4-5 разрядтың атгослесарлар, 5-6 разрядтың мөгөстөр, га-заттык-биле кынакчы, агре-гатчык чыдыг пунктувунга механик, полиграфия дериг-хөрсөлдөрүн эвдичкин, корректор, типографияга склад арделечкиси. Кээр чөри: Кы-зыл хоорай, Ленин кудумчу-гуз, 18, телефоннары 9-25-82, 9-22-22.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Кровавый камень» (АКШ-Индия) 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, (узактан). «Видеоал»: «Битва за потеряную планету» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактара.

«ВОСТОК»: «Красотка» (2 сериялы) 15.40, 18.20 шактара.

Кызыл хоорай, Красноярский край 100. Индекс 667000.

ТУРГУЗУКУЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Давас Совет дөштүг Чааа «ШЫ» солунын редакция коллективин	РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (харыс-тамалык секретарь) А. С. Демберлер (кол редак-торунун редакциячы) В. М. Сат К. Кат (кол ре-дакторунун редакциячы). Н. С. Эртен	3-33-91; — 3-34-17; харысалагалы
---	--	----------------------------------